

Omfattningsvillkor eller biförpliktelse?

Hur långt sträcker sig de tvingande reglerna i FAL?*

MARCUS RADETZKI**

1. Introduktion

En ledande princip bakom FAL¹ utgörs av den så kallade produktfrihetsprincipen.² Denna princip medför att FAL, med ett fåtal undantag, inte innehåller några tvingande regler om vilka risker olika typer av försäkringar ska täcka. I detta hänseende råder således avtalsfrihet.

I FAL återfinns däremot ett tvingande regelverk beträffande de olika förpliktelser som parterna till ett försäkringsavtal har i förhållande till varandra och de påföljder som kan komma i fråga för det fall att en sådan förpliktelse åsidosätts. I detta hänseende är avtalsfriheten således kraftigt begränsad. Inte minst tar dessa tvingande regler sikte på de olika förpliktelser som återfinns på försäkringstagarens sida, exempelvis upplysningsplikten, skyldigheten att anmäla riskökning, att inte framkalla försäkringsfall, att följa säkerhetsföreskrifter samt att fullgöra räddningsplikten.³ Den tving-

* Att denna uppsats, som rör en central försäkringsrättslig frågeställning, placerats i festskriften till Jan Kleineman beror förstås på att denne, genom årens lopp, visat ett inte obetydligt intresse för detta rättsområde. Framför allt har emellertid Jan gjort sig känd som en av de klarast lysande stjärnorna på den svenska skadeståndshimlen. Till detta kommer, bland mycket annat, att han byggt upp en fantastisk forskningsmiljö vid Stockholm Centre for Commercial Law (SCCL). För detta och mycket annat kommer Jan säkerligen att erhålla välförtjänt beröm i denna festskrift. För egen del skulle jag, vid sidan av alla sådana traditionella lovord, vilja framföra ett tack av mera personligt slag, närmare bestämt för de resor till Toscana som Jan tagit initiativ till och som jag, i egenskap av forskare vid SCCL, haft förmånen att få åka med på. Under dessa resor demonstrerade Jan, med smittande energi och entusiasm, åtskilligt av vad medelhavsregionen i allmänhet och Toscana i synnerhet har att erbjuda. För mig var dessa resor så inspirerande att de starkt bidragit till att jag numera, i likhet med Jan, regelbundet tillbringar delar av året i närheten av Medelhavet, låt vara inte i Toscana, men väl i en snarlik miljö, inte särskilt långt därifrån.

** Professor i civilrätt vid Stockholms universitet.

¹ Försäkringsavtalslag (2005:104).

² I fråga om denna princip kan en allmän hänvisning göras till Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 140 ff.

³ Nu nämnda förpliktelser brukar, tillsammans med den försäkrades skyldighet att anmäla försäkringsfall och att lämna korrekta upplysningar i samband med skaderegleringen, benämnas försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser. Sistnämnda term

ande regleringen syftar till att säkerställa dels att de förpliktelser som åvilar försäkringstagaren och/eller andra försäkrade inte är alltför betungande, dels att de påföljder som kan aktualiseras för det fall att de olika förpliktelserna åsidosatts inte är alltför stränga.

Med en reglering av nu beskrivet slag kan det naturligtvis vara lockande för försäkringsgivare att försöka kringgå de tvingande reglerna i FAL genom att utforma försäkringsvillkor som i själva verket reglerar förpliktelser på försäkringstagarens sida som så kallade omfattningsvillkor, det vill säga försäkringsvillkor som reglerar vilka risker försäkringen omfattar respektive inte omfattar.⁴ Som exempel kan nämnas ett villkor som anger att försäkringen omfattar stöld av låst cykel. Om ett sådant villkor blir föremål för tillämpning innebär det att FAL:s tvingande regler beträffande säkerhetsföreskrifter, som syftar till att i många situationer ge den försäkrade ett visst skydd trots att en säkerhetsföreskrift (exempelvis ett låskrav) åsidosatts, inte får någon praktisk betydelse.

I FAL återfinns emellertid regler som syftar till att förhindra att de tvingande reglerna beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser på detta sätt kringgås. Denna reglering är komplicerad. Det är oklart vad den närmare bestämt innebär. I denna uppsats analyseras och diskuteras frågan om hur långt denna reglering egentligen sträcker sig och huruvida den kan anses ändamålsenlig eller inte.

2. Något om situationen före FAL

Den här aktuella problematiken är på intet sätt ny. Även den äldre lagstiftningen på försäkringsavtalsrättens område⁵ baserades på produktfrihetsprincipen men innehöll samtidigt tvingande regler beträffande de förpliktelser som åvilade försäkringsgivare respektive försäkringstagare och/eller annan försäkrad samt de påföljder som kunde komma i fråga för det fall att sådana förpliktelser inte fullgjordes på ett korrekt sätt. I den försäkringsrättsliga doktrinen uttalades att detta medförde ett gränsdragningsproblem, eftersom försäkringsvillkor kunde vara formulerade på ett sådant sätt att det inte direkt kunde utläsas huruvida de syftade till att anknyta till lagstiftningens tvingande regler eller var avsedda att begränsa

förklaras av att här ifrågavarande förpliktelser brukar ställas i kontrast till den huvudförpliktelse som finns på försäkringstagarens sida: att betala premien.

⁴ Lika väl kan ett omfattningsvillkor benämnas som en ansvarsbegränsning. I förevarande sammanhang utgör dessa båda termer således synonymer.

⁵ Nämligen lagen (1927:77) om försäkringsavtal (GFAL) respektive konsumentförsäkringslagen (1980:38) (KFL).

försäkringens omfattning.⁶ Vidare framhölls att även försäkringsvillkor som på ett tydligt sätt var formulerade som omfattningsvillkor i vissa fall skulle kunna tänkas få stå tillbaka till förmån för någon av de tvingande lagreglerna, eftersom en domstol någon gång kunde tänkas ha en annan mening än den som formulerat försäkringsvillkoren om den tvingande lagregelns räckvidd.⁷

Som exempel anfördes att det kunde vara tveksamt om en bestämmelse i villkoren för en sjukförsäkring, varigenom försäkringsgivaren fritar sig från ansvar för sjukdomar på vilka den försäkrade uppvisat symptom före försäkringstidens början, borde få stå tillbaka till förmån för de tvingande lagreglerna om försäkringstagarens upplysningsplikt. Ett annat exempel gällde huruvida en bestämmelse i villkoren för en inbrottsförsäkring, varigenom försäkringsgivaren fritar sig från ansvar för stöld av stöldbegärlig egendom som inte förvaras i kassaskåp, borde få stå tillbaka till förmån för de tvingande lagreglerna beträffande den försäkrades skyldighet att följa säkerhetsföreskrifter.⁸

Till skillnad från FAL reglerade varken GFAL eller KFL frågan om de tvingande lagreglernas räckvidd i denna typ av fall. Denna fråga utgjorde således en lagtolkningsfråga av traditionell natur.⁹ I likhet med andra lagregler hade var och en av de tvingande reglerna beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser i GFAL respektive KFL ett språkligt kärnområde inom vars ram regeln måste tillämpas.¹⁰ Men utanför detta språkliga kärnområde hade var och en av de tvingande reglerna också ett osäkert betydelseområde. I situationer som föll inom ramen härför, varvid det alltså framstod som osäkert huruvida en av de tvingande lagreglerna skulle anses tillämplig i stället för avtalets reglering, kunde en domstol välja att göra en extensiv tolkning av lagregeln, innebärande att denna regel fick företräde framför det annars tillämpliga avtalsvillkoret. Lika väl kunde domstolen emellertid välja att göra en restriktiv tolkning av lagregeln, innebärande att avtalsvillkoret fick företräde. Slutligen kunde den föreliggande situationen naturligtvis vara sådan att den föll utanför såväl den ifrågavarande lagregelns språkliga kärnområde som dess osäkra betydelseområde. I denna situation låg det naturligtvis närmast till hands att konstatera att lagregeln inte ägde tillämpning, med följd att avtalets reglering tillämpades. Som alternativ härtill fanns emellertid en möjlighet till analogislut, innebärande att lagregeln tillämpades trots att uppställda rekvisit härför inte kunde anses uppfyllda. En förutsättning härför var

⁶ Se Hellner, Försäkringsrätt, 2 uppl, Stockholm, 1965, s 63.

⁷ Se Hellner, Försäkringsrätt, 2 uppl, Stockholm, 1965, s 63 f.

⁸ Se Hellner, Försäkringsrätt, 2 uppl, Stockholm, 1965, s 77.

⁹ Det följande baseras på en struktur som hämtats från Lehrberg, Praktisk juridisk metod, 12 uppl, Uppsala, 2020, s 143 ff.

¹⁰ Här bortses från den sällsynta möjligheten till så kallat reduktionslut.

emellertid att den aktuella situationen i så stor utsträckning kunde anses påminna om den situation varpå lagregeln tog sikte, att ett analogislut kunde anses motiverat med hänsyn till lagregelns syfte.

I den försäkringsrättsliga doktrinen förekom olika uppfattningar i fråga om vilken räckvidd GFAL:s respektive KFL:s tvingande regler beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser borde ha. Enligt Hellner borde valet mellan en tvingande lagregel (beträffande exempelvis säkerhetsföreskrifter) på ena sidan och ett ansvarsbegränsande försäkringsvillkor på den andra i tveksamma fall styras av försäkringsvillkorets utformning. En klar utformning borde medföra att försäkringsvillkoret accepterades som en ansvarsbegränsning medan ett vagt formulerat villkor borde få stå tillbaka till förmån för den tvingande lagregeln.¹¹ Inom de tvingande lagreglernas osäkra betydelseområde förespråkade Hellner således en restriktiv tolkning, förutsatt att det ifrågavarande avtalsvillkoret var tydligt formulerat. Genom en tydlig avtalsformulering borde det således, enligt den av Hellner anförda uppfattningen, vara möjligt att undvika de tvingande lagreglerna. Följaktligen är det mycket som talar för att Hellner hyste uppfattningen att utrymmet för att tillämpa en tvingande lagregel genom analogislut var utomordentligt begränsat.

Enligt Schmidt borde de tvingande lagreglerna ges betydligt större räckvidd. Om dessa regler inte bara skulle utgöra tomma ord så måste de, enligt Schmidts uppfattning, tillämpas på alla försäkringsvillkor, som gjorde försäkringsgivarens ansvarighet beroende av handlande av det slag varpå de tvingande lagreglerna (beträffande exempelvis säkerhetsföreskrifter) tog sikte.¹² Inom det osäkra betydelseområdet förespråkade Schmidt således en extensiv tolkning. Av allt döma stod Schmidt också bakom uppfattningen att de tvingande lagreglerna i inte obetydlig utsträckning skulle tillämpas genom analogislut.

I förarbetena till KFL uttalades, i strid med den av Hellner anförda uppfattningen, att försäkringsvillkorens språkliga utformning inte borde vara ensam utslagsgivande och att de tvingande lagreglerna således inte borde kunna sättas åt sidan endast därför att ett villkor utformats som en begränsning av försäkringsgivarens ansvar. I stället fick man, mera i enlighet med vad som anförts av Schmidt, från fall till fall och med hänsyn till det ifrågavarande försäkringsvillkorets innehåll (men alltså inte dess formella utformning) bestämma huruvida villkoret skulle tillämpas eller, tvärt om, få stå tillbaka till förmån för en tvingande lagregel.¹³

¹¹ Se Hellner, *Försäkringsrätt*, 2 uppl, Stockholm, 1965, s 78.

¹² Se Schmidt, *Faran och försäkringsfallet*, Lund, 1943, s 197.

¹³ Se prop 1979/80:9 s 66. Se även SOU 1977:84 s 118 f. Bakom sistnämnda betänkande återfinns för övrigt Hellner, i egenskap av ordförande i Försäkringsrättskommittén. Detta förhållande kan otvivelaktigt sägas indikera att Hellner med åren ändrade uppfattning i

Veterligen blev den här aktuella frågan, om vilken räckvidd GFAL:s respektive KFL:s tvingande regler beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser egentligen hade, aldrig föremål för prövning i Högsta domstolen.¹⁴ Rättsläget förblev således i hög grad osäkert ända fram till dess att GFAL och KFL upphävdes till förmån för FAL.

3. De tvingande lagreglernas räckvidd enligt FAL

3.1 Allmänt

Den här aktuella frågeställningen gäller, i enlighet med vad som framgått i avsnitt 1, vilken räckvidd FAL:s tvingande regler om försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser egentligen har. Till skillnad från vad som tidigare var fallet regleras denna fråga numera explicit i FAL. Det primära syftet med att införa denna reglering var av allt att döma inte att på något påtagligt sätt förändra rättsläget, utan snarare att kodifiera vad som redan utgjorde oskriven rätt, låt vara att innebörden härav, i enlighet med vad som framgått i avsnitt 2, var i hög grad oklar.¹⁵

Med sikte på individuell konsumentförsäkring återfinns i 4 kap 11 § FAL en regel med följande lydelse:¹⁶

”Bestämmelserna i detta kapitel tillämpas också om en försäkring innehåller försäkringsvillkor som enligt sin lydelse begränsar försäkringens omfattning, när begränsningen beror av om någon på den försäkrades sida på förhand har känt till de förhållanden som har orsakat försäkringsfallet eller uppsåtligen eller genom vårdslöshet har medverkat till detta eller på annat sätt åsidosatt sina skyldigheter enligt kapitlet.”

den här aktuella frågan. Se vidare Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 149.

¹⁴ Jfr dock hovrättsfallet RFS 2005:9. Detta fall gällde ett omfattningsvillkor i en försäkring som gällde till förmån för en bilfirma. Villkoret uppställde krav på viss kontroll av körkort vid utlåning av bilar. Trots villkorets utformning skulle det enligt hovrätten tillämpas som om det var fråga om en säkerhetsföreskrift.

¹⁵ Jfr prop 2003/04:150 s 185 och även Strömbäck, Något om den renoverade försäkringsavtalslagen, JT 2004–05 s 371. I Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 152, uttalas att FAL:s regler medför att gränsdragningen mellan omfattningsvillkor och biförpliktelser sker efter delvis andra linjer än tidigare. Detta kan nog vara korrekt vid en jämförelse mellan FAL:s regler på ena sidan och den uppfattning som förts fram av Hellner på den andra. Om däremot FAL:s regler ställs mot de uppfattningar som förts fram av Schmidt och i förarbetena till KFL, så framstår avvikelserna som tämligen begränsade. I fråga om samtliga nu nämnda före FAL anförda uppfattningar hänvisas till avsnitt 2.

¹⁶ Enligt 17 kap 17 § respektive 18 kap 12 § FAL äger denna regel tillämpning också vid gruppskadeförsäkring för konsument respektive kollektivavtalsgrundad skadeförsäkring.

Med sikte på individuell företagsförsäkring återfinns i 8 kap 16 § andra stycket FAL en regel med följande lydelse:¹⁷

”Det som sägs i 4 kap. 11 § om omfattningsvillkor tillämpas också i fråga om ansvarsbegränsning enligt 9–13 §§.”

Med sikte på individuell personförsäkring återfinns i 12 kap 12 § FAL slutligen en regel med följande lydelse:¹⁸

”Bestämmelserna i 1–4 §§ och 8–11 §§ tillämpas också om en försäkring innehåller försäkringsvillkor som enligt sin lydelse begränsar försäkringens omfattning, när begränsningen beror av om någon på den försäkrades sida på förhand har känt till de förhållanden som har orsakat försäkringsfallet eller uppsåtligt eller genom vårdslöshet har medverkat till detta eller på annat sätt åsidosatt sina skyldigheter enligt dessa bestämmelser.”

Dessa regler medför att det numera finns explicit lagstöd för att tillämpa flertalet av FAL:s tvingande regler om försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser extensivt och rent av genom analogislut.¹⁹ Mot denna bakgrund är det måhända inte helt överraskande att reglerna, redan i anslutning till ikraftträdandet av FAL den 1 januari 2006, föranledde det stora flertalet försäkringsgivare att revidera sina försäkringsvillkor på ett sätt som innebar att vissa omfattningsvillkor i stället utformades som bestämmelser beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser.²⁰

De ovan citerade lagreglerna har emellertid vissa begränsningar. 4 kap 11 § FAL (beträffande konsumentförsäkring) tar enbart sikte på de regler som återfinns i 4 kap FAL, det vill säga reglerna om upplysningsplikt, riskökning, framkallande av försäkringsfall, säkerhetsföreskrifter samt räddningsplikt, och således inte reglerna i 7 kap 2–3 §§ FAL, beträffande den försäkrades skyldighet att anmäla försäkringsfall och att lämna korrekta upplysningar i samband med skaderegleringen. På motsvarande sätt tar 8 kap 16 § andra stycket FAL (beträffande företagsförsäkring) enbart sikte på reglerna i 8 kap 9–13 §§ FAL beträffande upplysningsplikt, riskökning, framkallande av försäkringsfall, säkerhetsföreskrifter och räddningsplikt, men inte regeln i 8 kap 19 § andra stycket FAL, beträffande den försäkrades skyldighet att anmäla försäkringsfall och att lämna korrekta upplysningar i samband med skaderegleringen. Slutligen kan det konstateras att 12 kap 12 § FAL (beträffande personförsäkring) enbart tar sikte på reglerna i

¹⁷ Enligt 17 kap 17 § FAL äger denna regel tillämpning även vid gruppskadeförsäkring för företag.

¹⁸ Enligt 19 kap 19 § respektive 20 kap 12 § FAL äger denna regel tillämpning också vid grupppersonförsäkring respektive kollektivavtalsgrundad personförsäkring.

¹⁹ Jfr Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 151.

²⁰ Se Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 337 och även Ullman, Säkerhetsföreskrifter i företagsförsäkring – i teorin och praktiken, Uppsatser om försäkringsavtalslagen, Stockholm, 2009, s 251.

12 kap 1–4 samt 8–11 §§ FAL beträffande upplysningsplikt och framkallande av försäkringsfall, men inte regeln i 12 kap 7 § första stycket FAL, beträffande den försäkrades skyldighet att anmäla viss typ av riskökning²¹ och inte heller reglerna i 16 kap 3–4 §§ FAL, beträffande den försäkrades skyldighet att anmäla försäkringsfall och att lämna korrekta upplysningar i samband med skaderegleringen.

Till det nu sagda kommer att 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket samt 12 kap 12 § FAL enbart får betydelse i den mån de regler beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser, vars tillämpningsområde de förstnämnda reglerna syftar till att sträcka ut, äger tvingande verkan.²² Som utgångspunkt kan det konstateras att det stora flertalet av sagda regler, i likhet med det stora flertalet av övriga regler i FAL, är tvingande till förmån försäkringstagaren, dennes rättsinnehavare eller den försäkrade.²³ Undantag förekommer emellertid. Inte minst gäller detta vid företagsförsäkring. Som exempel kan nämnas 8 kap 11 § FAL, vars tredje stycke ger vid handen att det i försäkringsavtalet får föreskrivas att vad som anges i regelns första och andra stycke om ansvarsfrihet i fall då den försäkrade framkallat försäkringsfall eller förvärrat dess följd med uppsåt eller genom grov vårdslöshet alternativt medvetet risktagande, ska tillämpas också vid annan vårdslöshet än som anges där, det vill säga även vid vårdslöshet som inte är grov. Dispositiviteten medför att ett villkor som anger att en försäkring endast omfattar skada på egendom under förutsättning att den hanterats med omsorg av allt att döma äger giltighet. Och detta gäller alltså trots att kravet på omsorg måste anses innebära en sådan begränsning av försäkringsskyddet, som beror av om någon på den försäkrades sida genom vårdslöshet medverkat till försäkringsfallet, och som därför, enligt 8 kap 16 § andra stycket FAL, medför att 8 kap 11 § FAL äger tillämpning. Men eftersom 8 kap 11 § FAL är dispositiv utgör den inte något hinder mot ett försäkringsvillkor som innebär att försäkringsgivaren går fri från ansvar redan vid framkallande av försäkringsfall genom normal eller rent av ringa vårdslöshet. Regeln i 8 kap 16 § andra stycket FAL blir således verkningslös, med följd att det ifrågavarande försäkringsvillkoret, i enlighet med vad som nyss framgått, äger giltighet.²⁴

²¹ 12 kap 5–6 §§ samt 7 § andra stycket är däremot inte utformade som regler om biförpliktelser. Det är i stället fråga om regler som explicit inskränker produktfrihetsprincipen genom att begränsa försäkringsgivarens möjlighet att göra vissa typer av försäkringsvillkor gällande. Något behov av att sträcka ut tillämpningsområdet för dessa regler med stöd av 12 kap 12 § FAL föreligger således inte. Jfr Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 522, 525 och 527.

²² Se prop 2003/04:150 s 469.

²³ Detta följer av 1 kap 6 § FAL.

²⁴ Se Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 427. Eftersom ett åsidosättande av en säkerhetsföreskrift ofta inte kan anses vara förenligt med erforderlig omsorg om försäkrad egendom har det gjorts gällande att även den tvingande regeln beträffande

3.2 Närmare om de tvingande lagreglernas räckvidd

3.2.1 Lagförarbeten och doktrin

4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL innebär således att tillämpningsområdet för flertalet av de tvingande reglerna i FAL beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser utvidgas. Enligt 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket och 12 kap 12 § FAL äger dessa tvingande regler tillämpning också när försäkringsvillkoren innehåller bestämmelser som enligt sin lydelse begränsar försäkringens omfattning under förutsättning att begränsningen beror av om någon på den försäkrades sida:

- (a) på förhand har känt till de förhållanden som har orsakat försäkringsfallet eller
- (b) uppsåtligt eller genom vårdslöshet medverkat till försäkringsfallet eller
- (c) på annat sätt åsidosatt sina skyldigheter enligt 4 kap FAL (vid konsumentförsäkring), 8 kap 9–13 §§ FAL (vid företagsförsäkring) respektive 12 kap 1–4 och 8–11 §§ FAL (vid personförsäkring).

Enligt förarbetena till FAL²⁵ utgörs (a) av försäkringsvillkor som, för att försäkringsskydd alls ska komma ifråga, uppställer krav på att försäkringstagaren fullgjort sin skyldighet att inför tecknande, utvidgning eller förnyelse av försäkringen lämna riskupplysningar eller, vid konsument- och företagsförsäkring, att under försäkringstiden anmäla riskökning.²⁶ Det är således fråga om omfattningsvillkor som kan sägas tänga FAL:s regler om upplysningsplikt och, vid konsument- och företagsförsäkring, riskökning. Vidare utgörs (b) av villkor som, för att försäkringsskydd alls ska komma ifråga, uppställer krav på att försäkringstagaren eller annan försäkrad inte framkallat försäkringsfallet. I denna del är det således fråga om omfattningsvillkor som kan sägas tänga FAL:s regler om framkallande av försäkringsfall. Slutligen utgörs (c) i första hand av villkor som, för att försäkringsskydd alls ska komma ifråga, uppställer krav på att försäkringstagaren eller annan försäkrad inte har åsidosatt någon föreskrift som syftar till att förebygga

säkerhetsföreskrifter i 8 kap 12 § FAL möjligen kan sättas ur spel på grund av att regeln om framkallande av försäkringsfall i 8 kap 11 § FAL är dispositiv. För ett mer utvecklat resonemang, se Bengtsson, *Lagreformer vid företagsförsäkring?*, Uppsatser om försäkringsavtalslagen, Stockholm, 2009, s 20 f.

²⁵ Se prop 2003/04:150 s 427.

²⁶ Att 12 kap 12 § FAL (beträffande personförsäkring) inte tar sikte på reglerna om riskökning i 12 kap 6–7 §§ FAL har framgått i avsnitt 3.1.

skada. I denna del är det således fråga om omfattningsvillkor som kan sägas tänga FAL:s regler om säkerhetsföreskrifter respektive räddningsplikt.²⁷

Mot denna bakgrund aktualiseras frågan om vad som närmare bestämt krävs för att en omfattningsbestämmelse ska kunna sägas tänga någon av FAL:s olika regler om upplysningsplikt, riskökning, framkallande av försäkringsfall, säkerhetsföreskrifter respektive räddningsplikt på det sätt som krävs för att någon av dessa regler ska äga tillämpning. Mera konkret kan denna fråga sägas gälla hur pass stora likheter som krävs mellan ett omfattningsvillkor på ena sidan och någon av lagreglerna på den andra. I detta avseende ger varken 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket eller 12 kap 12 § FAL någon närmare vägledning. Inte heller synes det ha varit lagstiftarens avsikt att på ett tydligt sätt besvara denna fråga. Syftet med regleringen är nämligen begränsat till att lägga fast ett antal principiella riktlinjer för bedömningen som i det stora flertalet fall kan ge ledning för rättstillämpningen.²⁸

I förarbetena till FAL uttalas emellertid så mycket som att 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket och 12 kap 12 § FAL syftar till att förhindra att försäkringsgivare kringgår FAL:s tvingande regler om försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser.²⁹ Härigenom indikeras att det varit lagstiftarens avsikt att 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket och 12 kap 12 § FAL ska tillämpas restriktivt. Mera konkret skulle detta kunna sägas innebära att FAL:s tvingande regler bör tillämpas endast under förutsättning att ett omfattningsvillkor framstår som en omskrivning av någon av FAL:s tvingande regler om försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser,³⁰ innebärande att omfattningsvillkoret lika gärna skulle ha kunnat formuleras som en bestämmelse om någon av sagda biförpliktelser.³¹

Till stöd för en sådan återhållsam tolkning av 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL kan i första hand anföras det grundläggande skäl som återfinns bakom produktfrihetsprincipen, närmare bestämt försäkringsgivarens behov av att kunna styra över vilka risker som omfattas respektive inte omfattas av olika försäkringsprodukter, för att därigenom kunna utveckla konkurrenskraftiga produkter som svarar mot marknadens efterfrågan.³² Härtill kommer att en mindre återhållsam tolkning av dessa regler av allt att döma skulle leda till ett tämligen oklart rättsläge med

²⁷ Vid personförsäkring förekommer inga sådana regler. Inte heller synes de regler i FAL, varpå 12 kap 12 § FAL tar sikte, innebära några andra förpliktelser för försäkringstagaren och andra försäkrade än sådana som kan inordnas under upplysningsplikten respektive framkallande av försäkringsfall. Det kan därför ifrågasättas om omfattningsvillkor av det slag som anges under (c) alls förekommer vid personförsäkring.

²⁸ Se prop 2003/04:150 s 185.

²⁹ Se prop 2003/04:150 s 185 och s 427.

³⁰ Se Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 335 och s 426.

³¹ Se Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 153 och s 335.

³² Se Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 140.

åtföljande praktiska svårigheter vid såväl utformning som tillämpning av försäkringsvillkor.³³

Enligt förarbetena till FAL ska 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket samt 12 kap 12 § sålunda tolkas restriktivt. Bestämmelserna tar enbart sikte på omfattningsvillkor som gör försäkringsgivarens ansvar beroende av just de förhållanden som FAL:s tvingande biförpliktelsesregler avser.³⁴ Det avgörande synes sålunda vara huruvida det ifrågavarande omfattningsvillkoret i detta avseende uppvisar tillräckligt stor likhet med någon av sagda lagregler.

Som exempel på sådana otillåtna omfattningsvillkor nämns i förarbetena till FAL villkor som anger att försäkringen inte omfattar skador för det fall att försäkringstagaren redan i förväg har känt till de förhållanden som orsakat försäkringsfallet. I stället för sådana villkor tillämpas lagens tvingande regler om upplysningsplikt eller riskökning.³⁵ Vidare nämns villkor om att försäkringen inte omfattar skador som beror på bristande omsorg om försäkrad egendom från den försäkrades sida. I stället för sådana villkor tillämpas lagens tvingande regler om framkallande av försäkringsfall.³⁶ Slutligen nämns villkor som i realiteten innebär att någon på den försäkrades sida har åsidosatt sin skyldighet att uppfylla säkerhetsföreskrifter respektive räddningsplikten, exempelvis villkor som anger att försäkringsskyddet vid stöld endast omfattar egendom som förvarats i ett utrymme som varit låst. I stället för sistnämnda villkor tillämpas lagens tvingande regler beträffande säkerhetsföreskrifter.³⁷

Som exempel på omfattningsvillkor som däremot godtas nämns i förarbetena till FAL bland annat villkor som anger att försäkringsskyddet vid stöld endast omfattar egendom som förvarats i ett utrymme som varit försett med godkänt lås.³⁸ Även om det inte framgår explicit torde skälet härtill vara att kravet på förekomst av godkänt lås, till skillnad från kravet i föregående exempel på att ett utrymme faktiskt varit låst, utgör en grundförutsättning för att försäkringsskydd alls ska meddelas och avser en engångsåtgärd snarare än den försäkrades fortlöpande agerande eller underlåtenhet.³⁹ Inte heller finns det någon hinder mot undantag avseende viss typ av egendom eller viss verksamhet, förutsatt att villkoret inte innebär några särskilda krav på den försäkrades uppträdande. Som exempel anges att det är fullt

³³ Se Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 152.

³⁴ Se Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 152.

³⁵ Se prop 2003/04:150 s 427.

³⁶ Se prop 2003/04:150 s 427.

³⁷ Se prop 2003/04:150 s 427.

³⁸ Se prop 2003/04:150 s 428.

³⁹ Se Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 156. Se även Ullman, Säkerhetsföreskrifter i företagsförsäkring – i teorin och praktiken, Uppsatser om försäkringsavtalslagen, Stockholm, 2009, s 256 f.

möjligt att från försäkringsskyddet undanta skada som uppkommit genom sprängning.⁴⁰

Att det ifrågasatt omfattningsvillkoret uppvisar tillräckligt stor likhet med någon av de tvingande lagreglerna utgör emellertid inte nödvändigtvis det enda kriteriet. Med sikte på tveksamma fall, där det ifrågasatt omfattningsvillkoret inte kan sägas syfta till att kringgå en tvingande regel, har flera andra kriterier föreslagits i den försäkringsrättsliga doktrinen.⁴¹ Ett sådant kriterium utgörs av huruvida det finns vägande försäkringstekniska skäl⁴² för att godta ett omfattningsvillkor, trots att det avgränsar försäkringsskyddet med hänsyn till förhållanden som påminner om dem som FAL:s biförpliktelse regler avser.⁴³ Vidare har det föreslagits att den ifrågasatt omfattningsvillkoret kan inverka vid bedömningen, så tillvida att det vid företagsförsäkring skulle ligga närmare till hands att godta ett omfattningsvillkor än vid konsument- respektive personförsäkring.⁴⁴ Slutligen har det föreslagits att den information som försäkringsgivaren lämnat beträffande ett omfattningsvillkor kan inverka vid bedömningen.⁴⁵ Innebörden härav synes vara att ju tydligare denna information varit, desto större skäl att godta det ifrågasatt omfattningsvillkoret, med följd att 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL inte blir föremål för tillämpning.

⁴⁰ Se prop 2003/04:150 s 427 f.

⁴¹ Att de följande kriterierna föreslagits med sikte på enbart sådana fall framgår i Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 335.

⁴² I förevarande sammanhang tar detta begrepp sikte på sådant som bedömning av risk, premieberäkning, preventionshänsyn samt administration av försäkringen och skaderegleringen. Se punkt 30 i Högsta domstolens dom den 16 december 2020 i mål nr T 497-20 (Mobilförsäkringen) (med sikte på det synonyma begreppet "försäkringsmässiga skäl"). För mera utförliga framställningar beträffande vad som avses med försäkringstekniska skäl eller argument kan allmänna hänvisningar göras till Bengtsson, Försäkringsteknik och civilrätt, Stockholm, 1998, s 35 ff; Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 33 ff samt Radetzki, Tolkning av försäkringsvillkor, 2 uppl, Stockholm, 2020, s 109 ff.

⁴³ Se Andersson, Kan otillåtna omfattningsvillkor tillåtas av försäkringstekniska skäl?, SvJT, 2020 s 421 ff samt Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 153, s 335, s 426 och s 534.

⁴⁴ Se Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 153 och även följande uttalande på s 534: "Vid personförsäkring kan dock behovet av försäkringsskydd väga tyngre än annars; det bör fordras särskilt vägande försäkringstekniska skäl för att man skulle avstå från att tillämpa en tvingande regel, när omfattningsvillkoret synes gälla en liknande situation." Jfr Andersson, Kan otillåtna omfattningsvillkor tillåtas av försäkringstekniska skäl?, SvJT, 2020 s 427 f, där det framskymtar att den ifrågasatt omfattningsvillkoret bör kunna beaktas redan inom ramen för försäkringstekniska skäl.

⁴⁵ Se Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 153. Jfr Andersson, Kan otillåtna omfattningsvillkor tillåtas av försäkringstekniska skäl?, SvJT, 2020 s 427 f, där det framskymtar att den information som försäkringsgivaren lämnat beträffande ett omfattningsvillkor bör kunna beaktas redan inom ramen för försäkringstekniska skäl.

Tillsammans kan dessa uttalanden sägas innebära att bedömningen av huruvida 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL i ett särskilt fall ska bli föremål för tillämpning eller inte, i tveksamma fall, närmast får karaktären av en allsidig skälighetsbedömning. Samtidigt som de nu ifrågavarande uttalanden framstår som väl avvägda kan det emellertid konstateras att dessa inte har något stöd i lagtexten. Och inte heller i förarbetena till FAL återfinns något tydligt stöd för de sålunda föreslagna bedömningskriterierna.⁴⁶

Sammantaget kan det konstateras att förarbetena till FAL måste sägas mana till återhållsamhet vid tillämpningen av 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL. Huvudbudskapet är att dessa regler primärt syftar till att förhindra att FAL:s tvingande regler om försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser kringgås. Helt följdriktigt anges det avgörande vara huruvida ett omfattningsvillkor medför att försäkringsskyddet är beroende av samma faktorer som anges i dessa tvingande regler. Vad detta närmare bestämt innebär är emellertid i viss mån oklart. I den försäkringsrättsliga doktrinen förespråkas, med sikte på de tveksamma fallen, en mera allsidig och närmast skälighetsbaserad bedömning, där inte minst den ifrågavarande försäkringens art och försäkringstekniska faktorer beaktas. Dessa uttalanden har emellertid inte något stöd i vare sig lagtext eller förarbeten. Härtill kommer att det i doktrinen förekommer något enstaka uttalande som ger ett intryck av att 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL med framgång skulle kunna återopas i syfte att sträcka ut tillämpningsområdet för FAL:s tvingande regler beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser betydligt längre än vad förarbetena till FAL ger stöd för.⁴⁷

⁴⁶ Se dock Andersson, Kan otillåtna omfattningsvillkor tillåtas av försäkringstekniska skäl?, SvJT, 2020 s 422 ff, där författaren lyfter fram ett uttalande i förarbetena till FAL (prop 2003/04:150 s 185) om att försäkringsbolagen inte bör ”förbjudas att när de försäkrar en viss risk i avtalet undanta skador av preciserade orsaker som av försäkringstekniska skäl svårligen går att ta med i skyddet”. Enligt Andersson ger detta uttalande direkt stöd för att försäkringstekniska skäl ska beaktas vid tillämpningen av 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL. Denna slutsats kan starkt ifrågasättas. Det citerade uttalandet återfinns nämligen i inledningen av regeringens allmänmotivering till FAL:s regler beträffande omfattningsvillkor och biförpliktelser och utgör i detta sammanhang närmast en motivering till den produktfrihetsprincip som i grunden äger tillämpning. Uttalandet återfinns således i vad som närmast utgör ett bakgrundsavsnitt som föregår framställningen beträffande den föreslagna regleringen, dess syfte och innebörd. Till detta kommer att specialmotiveringen till 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL inte med ett ord anger att försäkringstekniska förhållanden kan inverka vid tillämpningen av nämnda bestämmelser. Mot denna bakgrund får det anses plausibelt att det citerade uttalandet endast avser skador (risker) som över huvud taget inte berörs av 4 kap 11 § FAL.

⁴⁷ Se Nydrén, Oförutsedd skada, Uppsatser om försäkringsvillkor, Stockholm, 2015, s 219 ff, med sikte på omfattningsvillkor som innebär krav på att skada varit oförutsedd.

Det övergripande intrycket är således att förarbetena till FAL och den försäkringsrättsliga doktrinen ger i hög grad ofullständiga och i viss mån motstridiga besked i fråga om den närmare innebörden av 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL. Bortsett från de tämligen uppenbara fall, som gäller omfattningsvillkor som lika gärna hade kunnat utformas som bestämmelser beträffande försäkringstagarens eller annan försäkrads biförpliktelser och som således synes syfta till att kringgå FAL:s tvingande regler härom, framstår rättsläget därför som i hög grad osäkert.⁴⁸

3.2.2 Högsta domstolens dom den 16 december 2020 i mål nr T 497-20 (Mobilförsäkringen)

Under lång tid förelåg, överraskande nog, en total avsaknad av praxis från Högsta domstolen beträffande den här aktuella frågan om den närmare innebörden av 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket och 12 kap 12 § FAL.⁴⁹ I en dom meddelad den 16 december 2020 i mål nr T 497-20 har Högsta domstolen emellertid gjort ett antal vägledande uttalanden i detta avseende. Domen gäller en försäkring avseende mobiltelefoner och surfplattor som omfattade sådana händelser som att det försäkrade objektet plötsligt slutar att fungera, att någon stjälar det eller att försäkringstagaren plötsligt upptäcker att det förlorats. Vid försäkringsfall åtog sig försäkringsgivaren att lämna en funktionellt likvärdig produkt till försäkringstagaren inom 48 timmar från skadeanmälan.

Mera specifikt gäller Högsta domstolens avgörande en undantagsbestämmelse i villkoren för denna försäkring med följande lydelse:

”[Försäkringen] täcker inte skador, stöld eller förlust som;

...

- uppkommit då du inte haft uppsikt över din mobil/surfplatta i fordon, på allmän plats eller i allmän lokal.”

Den fråga som Högsta domstolen hade att ta ställning till gällde huruvida denna bestämmelse kunde anses oskälig i den mening som avses i 3 § AVLK.⁵⁰ Avgörande för denna fråga var emellertid i sin tur ”om villkoret enligt 4 kap. 11 § försäkringsavtalslagen utgör ett otillåtet omfattningsvillkor”.⁵¹

Högsta domstolen lade fast att 4 kap 11 § FAL innebär att reglerna i 4 kap FAL ska tillämpas också om villkoren för en försäkring innehåller

⁴⁸ Se Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 157 och Ullman, Säkerhetsföreskrifter i företagsförsäkring – i teorin och praktiken, Uppsatser om försäkringsavtalslagen, Stockholm, 2009, s 252.

⁴⁹ Se Bengtsson, Försäkringsavtalsrätt, 4 uppl, Stockholm, 2019, s 335.

⁵⁰ Lag (1994:1512) om avtalsvillkor i konsumentförhållanden.

⁵¹ Se punkt 7.

bestämmelser som enligt sin lydelse begränsar försäkringens omfattning, när begränsningen beror av om någon på den försäkrades sida exempelvis har åsidosatt sina skyldigheter enligt kapitlet. Vidare konstaterade domstolen att om de i 4 kap 11 § angivna förutsättningarna är uppfyllda så ger lagtexten inte något utrymme för att avstå från att tillämpa denna regel med hänsyn till exempelvis försäkringsmässiga skäl.⁵² Innebörden av det nu sagda är, enligt Högsta domstolen, att FAL:s tvingande regler om försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser i vissa situationer ska tillämpas, trots att det ifrågavarande avtalsvillkoret är utformat som en begränsning av försäkringens omfattning. Och ett sådant fall är, enligt Högsta domstolen, när ett villkor innehåller handlingsdirigerande anvisningar, såsom exempelvis när det ger vid handen att försäkringsskyddet vid inbrott endast gäller vid stöld ur ett utrymme som är låst.⁵³

Vidare uttalade Högsta domstolen att frågan om huruvida avtalsvillkor som är utformade som omfattningsvillkor kan godtas som sådana eller inte i första hand får avgöras genom avtalstolkning vilket, när det är fråga om standardiserade försäkringsvillkor, medför att ett antal faktorer utöver själva ordalydelsen kan beaktas, däribland avtalets affärsmässiga sammanhang och dess särart.⁵⁴ Mot denna bakgrund gjorde domstolen följande uttalande:

”När ett omfattningsvillkor tolkas är principen om produktfrihet av betydelse. I detta sammanhang kan hänsyn i viss mån även tas till försäkringsmässiga skäl såsom bedömning av risk, premieberäkning, preventionshänsyn samt administration av försäkringen och skadereglering. Sådana skäl kan dock i allmänhet inte tillmätas någon betydelse om villkoret lika gärna hade kunnat formuleras som en biförpliktelse, t.ex. en säkerhetsföreskrift eller ett förbud att av oaktsamhet framkalla försäkringsfallet.”⁵⁵

I enlighet med vad som redan framgått tog det i målet aktuella undantagsvillkoret sikte på fall där försäkringstagaren inte haft uppsikt över den försäkrade egendomen. Enligt Högsta domstolen innefattade detta villkor ett handlingsdirigerande moment som lika gärna hade kunnat formuleras som en säkerhetsföreskrift. Trots vad försäkringsgivaren anförde om att sagda undantag kunde motiveras av försäkringsmässiga skäl, skulle undantaget därför anses vara otillåtet enligt 4 kap 11 § FAL.⁵⁶ Och vid detta förhållande skulle undantaget också anses vara oskäligt i den mening som avses i 3 § AVLK.⁵⁷

Sammanfattningsvis synes Högsta domstolen, i likhet med vad som uttalats i förarbetena till FAL, hysa uppfattningen att 4 kap 11 § FAL (och

⁵² Se punkt 25.

⁵³ Se punkt 26 (med hänvisning till prop 2003/04:150 s 427 f).

⁵⁴ Se punkt 28–29.

⁵⁵ Se punkt 30.

⁵⁶ Se punkt 32.

⁵⁷ Se punkt 33.

därmed av allt att döma även 8 kap 16 § andra stycket och 12 kap 12 § FAL) primärt syftar till att förhindra att försäkringsgivare kringgår FAL:s tvingande regler om försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelse. Följdriktigt synes det vara domstolens uppfattning att ett omfattningsvillkor som framstår som en omskrivning av någon av sagda regler i FAL, såtillvida att det lika gärna skulle ha kunnat formuleras som en bestämmelse om en biförpliktelse, ska anses vara otillåtet. Och utrymmet för att av försäkringsmässiga skäl godta ett på sådant sätt utformat omfattningsvillkor tycks, i enlighet med vad som föreslagits i den försäkringsrättsliga doktrinen, vara utomordentligt begränsat. Vid detta förhållande finns knappast heller något utrymme för att beakta vare sig den ifrågavarande försäkringens art eller den information som försäkringsgivaren lämnat beträffande det ifrågavarande omfattningsvillkoret och dess innebörd.

Till undvikande av missförstånd bör det emellertid tilläggas att domen på intet sätt utgör något hinder mot att också andra omfattningsvillkor, än sådana som lika gärna hade kunnat utformas som gällande biförpliktelse, någon gång kan anses vara otillåtna. Och vid prövningen av sådana villkor synes det, alltjämt i enlighet med vad som föreslagits i den försäkringsrättsliga doktrinen, vara Högsta domstolens uppfattning att försäkringsmässiga skäl i viss mån kan tillåtas påverka bedömningsresultatet. Huruvida detsamma gäller den ifrågavarande försäkringens art och/eller den information som försäkringsgivaren lämnat beträffande det ifrågavarande omfattningsvillkoret och dess innebörd är däremot oklart.

I enlighet med vad som redan framgått tar 2020 års dom primärt sikte på frågan om huruvida det ifrågavarande omfattningsvillkoret kunde anses vara oskäligt i den mening som avses i 3 § AVLK. Avgörande härför var emellertid, enligt Högsta domstolens uppfattning, huruvida omfattningsvillkoret kunde anses vara otillåtet enligt 4 kap 11 § FAL eller inte. Det är denna fråga som domstolens ovan behandlade uttalanden och bedömning tar sikte på. Eftersom den primära frågeställningen i målet var av marknadsrättslig natur tvingades domstolen däremot inte att i konkret hänseende ta ställning till frågan om den påföljd som i civilrättsligt hänseende aktualiseras för det fall att ett omfattningsvillkor anses vara otillåtet i den mening som avses i 4 kap 11 § (och därmed även 8 kap 16 § andra stycket samt 12 kap 12 §) FAL. Icke desto mindre återfinns i domen ett antal allmänna uttalanden beträffande denna frågeställning som ska behandlas i det följande.

Som bakgrund till dessa uttalanden konstaterade domstolen, i enlighet med vad som redan framgått, att innebörden av 4 kap 11 § FAL är att reglerna om biförpliktelse i 4 kap FAL ska tillämpas i vissa situationer, trots att ett avtalsvillkor är utformat som en begränsning av försäkringens omfattning. Som exempel nämnde domstolen fall där ett omfattningsvillkor innehåller handlingsdirigerande anvisningar, exempelvis att försäkrings-skyddet vid inbrott endast gäller vid stöld ur ett utrymme som är låst,

varvid villkoret kan vara att uppfatta som en säkerhetsföreskrift, med följd att 4 kap 6 § FAL ska tillämpas.⁵⁸ Så långt kan det synas som om Högsta domstolen, i full enlighet med vad som torde vara gängse uppfattning, bejakar att den civilrättsliga rättsföljd som föreskrivs för det fall att ett omfattningsvillkor bedöms vara otillåtet enligt 4 kap 11 § FAL, är att de tvingande reglerna i 4 kap FAL ska tillämpas.

I direkt anslutning till domstolens nyss refererade uttalanden återfinns emellertid följande formulering:

”En tillämpning av regleringen i 4 kap. 6 § om nedsättning av försäkringsersättningen förutsätter emellertid att den dolda handlingsklausulen verkligen kan sägas uppfylla förutsättningarna för att vara en säkerhetsföreskrift med tanke på de krav på bestämdhet och klarhet som följer av regleringen i paragrafen ...”⁵⁹

För att 4 kap 6 § FAL ska vara tillämplig synes domstolen således vilja kräva inte endast (a) att det ifrågavarande omfattningsvillkoret är otillåtet i den mening som avses i 4 kap 11 § FAL, utan även (b) att omfattningsvillkoret är så utformat att det kvalificerar sig som en säkerhetsföreskrift. Av allt att döma skulle domstolen vara benägen att på motsvarande sätt uppställa dubbla krav för att en tillämpning av någon av övriga regler i 4 kap FAL ska komma i fråga. För att någon av reglerna i sagda kapitel ska äga tillämpning synes Högsta domstolen således vara benägen att uppställa krav på dels (a) att det ifrågavarande omfattningsvillkoret är otillåtet i den mening som avses i 4 kap 11 § FAL och dels (b) att omfattningsvillkoret är så utformat att det från ett allmänt perspektiv finns förutsättningar att tillämpa någon av reglerna i 4 kap FAL.

I direkt anslutning till det nyss citerade uttalandet återfinns följande formulering:

”Om det inte finns förutsättningar att tillämpa 4 kap. 6 § får det anses följa av 4 kap. 11 § att det inte kan komma i fråga att tillämpa villkoret som ett omfattningsvillkor.”⁶⁰

Detta uttalande är svårtolkat. Det synes emellertid ta sikte på situationer där det nyss nämnda (a)- men inte (b)-kriteriet är uppfyllt. Försäkringsvillkoren innehåller således ett omfattningsvillkor som är otillåtet eftersom det beror av om någon på den försäkrades sida har åsidosatt sina skyldigheter enligt kapitlet. Samtidigt är situationen sådan att det inte finns förutsättningar för att tillämpa 4 kap 6 § FAL, eftersom omfattningsvillkoret inte uppfyller de krav som ställs för att det ska kvalificeras som en säkerhetsföreskrift. I denna situation, där omfattningsvillkoret således är otillåtet enligt 4 kap 11 § FAL, men där 4 kap 6 § FAL enligt domstolens förmenande ändå inte

⁵⁸ Se punkt 26 (med hänvisning till prop 2003/04:150 s 427 f).

⁵⁹ Se punkt 26.

⁶⁰ Se punkt 27.

kan tillämpas, kan det enligt Högsta domstolens uttalande inte komma i fråga att tillämpa villkoret som ett omfattningsvillkor. Resultatet blir således att omfattningsvillkoret inte ska tillämpas som ett omfattningsvillkor. Men inte heller ska det medföra att 4 kap 6 § FAL (eller någon av övriga tvingande regler i 4 kap FAL) blir föremål för tillämpning. Även om det inte framgår uttryckligen får det antas vara domstolens uppfattning att omfattningsvillkoret i sådana fall helt saknar verkan.

Bakom domstolens resonemang återfinns av allt att döma en önskan om att regleringen i 4 kap 11 § FAL inte ska bli verkningslös i fall där (a)- men inte (b)-kriteriet är uppfyllt, det vill säga fall där det ifrågavarande omfattningsvillkoret visserligen är otillåtet enligt 4 kap 11 § FAL, men ändå inte är så utformat att 4 kap 6 § FAL kan bli föremål för tillämpning. Syftet är således att säkerställa att det av domstolen uppställda (b)-kriteriet inte leder till att försäkringstagare och andra försäkrade går miste om det skydd som 4 kap 11 § FAL syftar till att tillhandahålla.

För en försäkringsgivare kan det naturligtvis vara besvärande om begränsningar av en försäkrings omfattning i denna typ av fall blir helt verkningslösa. Det bör emellertid understrykas att Högsta domstolens här ifrågavarande uttalanden tar sikte på innebörden av 4 kap 11 § FAL och således på situationen vid skadeförsäkring för konsument. Av allt att döma skulle domstolen vara beredd att resonera på motsvarande sätt i fråga om innebörden av 12 kap 12 § FAL, beträffande personförsäkring. Vid tillämpning av 8 kap 16 § andra stycket FAL beträffande företagsförsäkring är det däremot mera osäkert om Högsta domstolen skulle vara beredd att gå lika långt i sin strävan att ge försäkringstagaren och andra försäkrade skydd.

Det sammantagna intrycket är att den ordning som Högsta domstolen genom de nu ifrågavarande uttalandena synes vilja förespråka är så komplicerad att den riskerar att leda till omfattande osäkerhet i fråga om hur konkreta situationer ska bedömas. I grunden beror komplexiteten på att Högsta domstolen, vid tillämpningen av 4 kap 11 § FAL, inte vill nöja sig med att (a)-kriteriet är uppfyllt, för att 4 kap 6 § (och av allt att döma även övriga regler i 4 kap) FAL ska kunna tillämpas, utan därutöver uppställt (b)-kriteriet, trots att detta, i enlighet med vad som framgått i avsnitt 3.2.1, inte har något explicit stöd i vare sig lagtext, förarbeten eller doktrin.⁶¹ Uppställandet av (b)-kriteriet har i sin tur medfört ett behov av skydd för försäkringstagare och andra försäkrade i situationer där (a)- men inte (b)-kriteriet är uppfyllt, som föranlett ställningstagandet att omfattningsvillkoret i sådana fall helt saknar verkan.

För den som eftersträvar att upprätthålla det skydd som 4 kap 11 § (och även 8 kap 16 § andra stycket samt 12 kap 12 §) FAL har till syfte att ge den försäkrade, utan att i alltför hög grad komplicera rättsläget, hade det

⁶¹ Låt vara att Högsta domstolen sannolikt hyser uppfattningen att sådant stöd finns. Denna uppfattning utvecklas emellertid på intet sätt i 2020 års dom.

onekligen varit mera ändamålsenligt att, i likhet med lagtext, förarbeten och doktrin, nöja sig med (a)-kriteriet och således inte uppställa något (b)-kriterium. En sådan ordning skulle medföra att FAL:s tvingande regler beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser, i full enlighet med vad som synes ha varit lagstiftarens avsikt, äger tillämpning så snart ett omfattningsvillkor är utformat på det sätt som explicit anges i 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL. Något behov av att, utan tydligt stöd i vare sig lagtext, förarbeten eller doktrin, förklara att omfattningsvillkor i vissa fall helt saknar verkan hade då inte förelegat. Tillämpningen av 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL skulle på detta sätt bli betydligt mindre komplicerad och rättsläget, som en följd härav, klarare och därmed mera förutsägbart. Till detta kommer att den för försäkringsgivare besvärande situation som, med den av Högsta domstolen förespråkade ordningen, uppkommer i de fall en begränsning av försäkringens omfattning visar sig vara helt utan verkan, hade kunnat undvikas.

3.3 Slutsatser i fråga om de tvingande lagreglernas räckvidd

Den nu genomförda analysen har tagit sikte på frågan om i vilken utsträckning de tvingande reglerna i FAL beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser med stöd av 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL kan tillämpas också i fall där villkoren för en försäkring begränsar dess omfattning. Sammanfattningsvis kan det konstateras att ett första kriterium för att dessa tvingande regler ska kunna tillämpas⁶² är att det ifrågavarande omfattningsvillkoret är otillåtet. Detta kriterium kan anses vara uppfyllt i fall där omfattningsvillkoret lika gärna hade kunnat utformas som en bestämmelse om en biförpliktelse. Och detta synes i princip gälla undantagslöst, det vill säga oavsett den ifrågavarande försäkringens art och den information som försäkringsgivaren lämnat beträffande det ifrågavarande omfattningsvillkoret samt oberoende av huruvida detta villkor kan anses vara motiverat av försäkringsmässiga skäl eller inte. I fråga om vad som närmare bestämt krävs för att ett omfattningsvillkor ska anses vara så utformat att det lika gärna hade kunnat utformas som en bestämmelse om en biförpliktelse är rättsläget däremot i viss mån osäkert. Med stöd av Högsta domstolens dom den 16 december 2020 i mål nr T 497-20 (Mobilförsäkringen) kan emellertid så mycket konstateras som att en bestämmelse som från försäkringsskyddet undantar skada eller förlust som uppkommit då den försäkrade inte haft uppsikt över försäkrad mobiltelefon

⁶² I föregående avsnitt benämnt (a)-kriteriet.

eller surfplatta i fordon, på allmän plats eller i allmän lokal måste anses höra till denna kategori av uppenbart otillåtna omfattningsvillkor.

Inget synes emellertid hindra att också andra omfattningsvillkor än sådana som lika gärna hade kunnat utformas som gällande en biförpliktelse någon gång kan anses vara otillåtna. Av allt att döma är utrymmet härför emellertid begränsat. Inte minst beror detta på att även andra faktorer än villkorets utformning i dessa fall synes kunna påverka bedömningen, vilket medför att ett omfattningsvillkor som ligger på gränsen mellan tillåtet och otillåtet, men som på ett tydligt sätt bärs upp av försäkringsmässiga skäl, många gånger torde kunna godtas. Ytterligare faktorer med potentiellt inflytande i dessa svårbedömda fall utgörs av den ifrågavarande försäkringens art och i vilken utsträckning försäkringsgivaren lämnat information beträffande det ifrågavarande omfattningsvillkoret och dess innebörd. I vilken utsträckning dessa sist nämnda faktorer verkligen inverkar kan emellertid inte sägas med säkerhet.

Fram till Högsta domstolens dom den 16 december 2020 i mål nr T 497-20 (Mobilsförsäkringen) synes gängse uppfattning ha varit att de tvingande reglerna beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser kunde anses äga tillämpning så snart ett omfattningsvillkor på nu beskrivet sätt är otillåtet i den mening som avses i 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket samt 12 kap 12 § FAL. I sagda dom har Högsta domstolen emellertid gjort ett uttalande som indikerar att den är benägen att ställa upp ytterligare ett kriterium⁶³ för att dessa tvingande regler ska kunna tillämpas. Detta tilläggs-kriterium innebär ett krav på att det ifrågavarande omfattningsvillkoret är så utformat att det från ett allmänt perspektiv finns förutsättningar att tillämpa någon av de tvingande reglerna i FAL. För att det skydd som 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL syftar till att ge försäkringstagaren och andra försäkrade inte ska gå förlorat synes det emellertid vara Högsta domstolens uppfattning att ett omfattningsvillkor som visserligen är otillåtet, men ändå inte så utformat att detta tilläggs-kriterium kan anses vara uppfyllt, ska anses helt sakna verkan. Huruvida detta gäller vid tillämpning av 8 kap 16 § andra stycket FAL beträffande företagsförsäkring är emellertid i hög grad osäkert.

Den av Högsta domstolen förespråkade ordningen stöds inte på ett tydligt sätt av vare sig lagtext, förarbeten eller doktrin. Dessutom är tilläggs-kriteriets närmare innebörd utomordentligt oklar. Till detta kommer att den föreslagna regeln om att omfattningsvillkor som är otillåtna men inte utformade på ett sådant sätt att någon av de tvingande reglerna i FAL kan tillämpas helt saknar verkan, dels har ett oklart tillämpningsområde och dels riskerar att försätta försäkringsgivaren i en utomordentligt ofördelaktig situation. Det återstår därför att se i vilken utsträckning Högsta domstolens

⁶³ I föregående avsnitt benämnt (b)-kriteriet.

nu ifrågavarande uttalanden verkligen kommer att läggas till grund för framtida avgöranden i civilrättsliga tvister beträffande 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL.

4. Avslutande synpunkter

Den nu genomförda undersökningen har gällt en klassisk försäkringsavtalsrättslig frågeställning som diskuterades ingående av Folke Schmidt redan 1943. Frågeställningen kan i korthet sägas gälla i vilken utsträckning de tvingande reglerna i FAL beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser kan tillämpas också i fall där villkoren för en försäkring begränsar dess omfattning.

Under lång tid var denna frågeställning inte specifikt lagreglerad. I stället fick den avgöras genom traditionell tolkning av de tvingande reglerna beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser i GFAL respektive KFL. Någon rättspraxis beträffande dessa tvingande reglers räckvidd fanns emellertid inte att tillgå, med följd att rättsläget var i hög grad osäkert.

Sedan 2006 regleras frågan om de tvingande reglernas räckvidd i 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL. Det primära syftet med att införa dessa regler var av allt att döma inte att på något påtagligt sätt förändra rättsläget, utan snarare att kodifiera vad som redan utgjorde oskriven rätt, låt vara att innebörden härav var i hög grad oklar.

Den här genomförda undersökningen har emellertid givit vid handen att 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL inte på ett tydligt sätt lägger fast vilken räckvidd de tvingande lagreglerna beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser egentligen har. Och inte heller klargörs detta på ett tydligt sätt i vare sig lagförarbeten eller doktrin. I stället antyds att denna fråga måste avgöras i rättspraxis.

Sådan praxis har emellertid låtit vänta på sig. Och när Högsta domstolen, i december 2020, till slut gjorde vissa uttalanden i fråga om innebörden av 4 kap 11 § FAL, så var vissa av uttalandena både svårtolkade och till synes svagt förankrade i övriga rättskällor. Av sådana skäl kan 2020 års avgörande knappast sägas ha bidragit till att göra rättsläget klarare. Snarare tvärt om.

Mot denna bakgrund skulle den som är kritiskt lagd måhända kunna sätta i fråga huruvida 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL alls tillfört något av värde. Och faktum är att denna fråga tangerar en farhåga som fördes fram redan innan FAL trätt i kraft:

”Man kan inte underlåta den reflexionen att lagstiftaren med tillförsikt hade kunnat även i fortsättningen överlämna hela frågan om förhållandet mellan omfattningsbegränsningar och säkerhetsföreskrifter till rättstillämpningen. Nu har man i stället tillverkat en särskild

ganska svårtillgänglig paragraf i ämnet, vilken kan, trots lagskrivarnas ambition att klarlägga, bli nog så oförutsägbar i tillämpningen och kanske ge det problem den skall lösa alltför stort spelrum.⁶⁴

Även om det ligger en hel del i synpunkter av detta slag kan, till de här ifrågavarande reglernas försvar, i vart fall anföras att de, redan i ett tidigt skede, synes ha föranlett åtskilliga försäkringsgivare att revidera sina försäkringsvillkor på ett sätt som innebar att vissa omfattningsvillkor i stället utformades som bestämmelser beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser. Att införandet av 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL ledde till en sådan självsanering är naturligtvis positivt. Av allt att döma har det i hög grad bidragit till att antalet tvister beträffande gränssnittet mellan omfattningsvillkor och biförpliktelser under de senaste 15 åren varit förhållandevis begränsat.

Under alla förhållanden råder det ingen tvekan om att regleringen 4 kap 11 §, 8 kap 16 § andra stycket respektive 12 kap 12 § FAL kommit för att stanna. Vid detta förhållande kan det inte nog understrykas hur viktigt det är att Högsta domstolen snarast, genom ett eller helst flera civilrättsliga avgöranden, lämnar klar och tydlig vägledning beträffande vad dessa regler närmare bestämt innebär eller, mera konkret, i vilken utsträckning de tvingande reglerna i FAL beträffande försäkringstagarens och andra försäkrades biförpliktelser kan tillämpas också i fall där villkoren för en försäkring begränsar dess omfattning.

⁶⁴ Se Strömbäck, Något om den renoverade försäkringsavtalslagen, JT 2004–05 s 372.

